

László Ferenc

Zsizsmann Rezső erdélyi orgonaművész és egyházzenesz¹

Mivel Zsizsmann Rezsővel a német szakirodalom eddig alig foglalkozott,² a következőkben előbb életútját foglalom össze.

László Ferenc zenetörténész a kolozsvári George Dima Zeneakadémia tanára, a Román Mozart Társaság elnöke.

Zsizsmann 1885. április 17-én Körnöcbányán született. Apja, Zsizsmann József, banktisztviselő volt, édesanyját Ullmann Antóniának hívták. Kicsiny szülővárosának erődtített történeti városmagja mindössze 38 házból állt, mégis, a település az egykori Nagy-Magyarország egyik legjelentősebb vidéki városa volt. A környék aranybányáinak köszönhetően a városban évszázadokon át verték a magyar királyok pénzeit. Így Körnöcbánya már a XIV. században számos kiváltságot élvezett. Az eredetileg német város nemzetiségi összetétele Zsizsmann ifjúságának idején, az 1910-es népszámlálás adatai szerint a következő volt: németek – 1514 (33,53%), magyarok – 1501 (33,24%), szlovákok – 1482 (32,82%). A helyi zeneéletet a német hagyomány határozta meg. Zsizsmann főként anyai nagyapja, Ullmann Ferdinánd révén volt haszonélvezője e hagyománynak, aki toronymester, templomi karmester és a pénzverde sokoldalú zenésze volt, a zenekar valamennyi hangszerén játszott, és aki unokájának is első zenetanára lett. Zsizsmann Rezső Körnöcbányán járta ki az elemi és a főreáliskolát (1903-ban érettségizett), ahol természetesen a diákzenekar tagja volt, és a pénzverde zenekarában is közreműködött.

1903 és 1907 között Zsizsmann a budapesti egyetem matematika-fizika szakos hallgatója volt. *Nota bene*, akkoriban e reáliákat még a bölcsészeti karon oktatták, így Zsizsmann filozófiatörténetet, magyar irodalomtörténetet, logikát és magyar stílusgyakorlatokat is tanult. 1908–1912 között tanulmányait a budapesti Zeneakadémián, orgona- és zeneszerzés szakon folytatta. Orgona-

¹ Ez az előadás Temesvárt, a „Délkelet-Európa egyházzeneje” témakörben megrendezett nemzetközi zenetudományi kongresszuson, német nyelven hangzott el. Főként olyan dokumentumok alapján készült, melyeket a művész családja, jelesen Zsizsmann Ilona zenetanárnő bocsátott rendelkezésemre. A család egy gépelt Zsizsmann-életrajzot is átadott nekem, melyet a ma Magyarországon élő Fancsali János írt 1985-ben, ugyanazon dokumentumok alapján, amelyek ideiglenesen hozzám kerültek. Zsizsmann életművének kutatásában tehát Fancsalié az elsőség. Ezt nemcsak itt jelzem, hanem a temesvári kongresszuson is nyomatékosan kijelentettem, hozzátéve, hogy szeretném, ha egyszer Fancsali könyve is megjelenne. (Ami idevágó írása eddig tudtommal megjelent: „Zsizsman Rezső, az orgonaművész”, in: (szerk.) Benkő András: *Zenetudományi írások 1986*. Kriterion, Bukarest 1986. 266–283.) Másrészt hangsúlyoznám, hogy Zsizsmann egyházzeneszi tevékenységét Fancsali csak meglehetősen nagy vonalakban vázolta, érthető óvatosságból: hogy a nemzetikommunista cenzúra kevesebb kifogásolni valót találjon benne. Így újat is mondhatok a muzsikusról.

² Az anyaországi magyar szakirodalom eddigi hasonló adósságát pótolandó közöljük itt magyarul ezt az előadást. (A szerk.)

játékra a második évtől Antalffy-Zsiross Dezső, korának kiemelkedő orgona-virtuóza, pedagógusa és elismert zeneszerzője oktatta, aki Lipcsében Straubennál és Regernél, majd Milánóban Enrico Bossinál tanult, végül Amerikában futott be jelentős pályát. Zsizsmann 1910. május 27-én Rheinberger g-moll orgonaversenyének első tételével lépett nyilvánosság elé; Antalffy-Zsiross kadenciáit játszotta, aki ezúttal a zenekart vezényelte. Az ifjú muzsikus zeneszerzést Kodálynál, Chován Kálmánnál és Herzfeld Viktornál tanult, de darabjait nem kapta meg a „kitűnő” minősítést, amelyet egyébként szinte minden tárgyól elért. Kiváló növendékként három éven át élvezhette a Volkmann Róbert-ösztöndíjat. Hogy anyagi helyzetén javítson, 1910–11-ben a Magyar Királyi Operaház zenekarában brácsázott. Főiskolai tanulmányainak lezárását követően, 1913 nyarán, Zsizsmann a berlini egyetemen Hermann Kretschmar, Max Friedlaender, Carl Stumpf s más zenetudósok előadásait hallgatta. Tanulmányúton járt Franciaországban is, ennek részletei azonban sajnos ismeretlenek előttünk.

Ugyanebben az évben avatták föl Marosvásárhelyt a Ferenc József Közművelődési Házat, amelyet a helybeliek „Kultúrpalota”-ként emlegetnek. Erdély legnagyobb és legszebb szecessziós épülete egy nagy és egy kisebb koncertteremmel készült el, itt kaptak helyet a városi zeneiskola tantermei és más művelődési intézmények (városi könyvtár, olvasóterem, képtár stb.) helyiségei is. Az 1908-ban alapított városi zeneiskola tantestületében épp ekkor következett be üreseedés, s ez arra készítette Zsizsmant, hogy ebben a fiatal, de ígéretes zenei élettel rendelkező városban telepedjék le, ahová természetesen mindenekelőtt a hatalmas, vadonatúj koncertorgona vonzotta. Itt kibontakoztathatta nagyszerű zenei képességeit, elsősorban orgonaművészként, de a legkülönfélébb zenei tárgyak (zongora, összhangzattan, kargyakorlat, zeneszerzés) tanáraként, zongorakísérőként és sokoldalú kamaramuzsikusként is. (Vonósnyegyben brácsát, zongoratrióban zongorát játszott.) 1925 után Zsizsmann vette át a zeneiskola szimfonikus zenekarának irányítását, majd egy oratórium-együttest is alapított.

Zsizsmann 1913. szeptember 1-én kezdte meg vásárhelyi működését. Hamarosan azonban kitört az első világháború, és két évre be kellett vonulnia katonai szolgálatra. A Monarchia összeomlását követően a város zenei élete ismét visszazökkent a régi kerékvágásba. Zsizsmann tanítványai között ekkor tűnik fel a román zene több későbbi nagysága, így Constantin Silvestri³ és Alexandru Demetriad⁴.

A városi zeneiskola történetének fordulópontját jelentette az iskolaalapító Metz Albert⁵ 1925. július 25-én bekövetkezett halála, akit a városban általános

³ Constantin Silvestri (1913–1969), román karmester, zeneszerző és zongoraművész. 1939–57-ig állott a bukaresti Román Opera szolgálatában mint korrepetítor, majd karmester, közben 1947–53-ig az Állami Enescu Filharmonikus Zenekar, majd 1958–59-ig a Román Rádiózenekar igazgató-karnagya is volt. 1961–69-ig Angliában a Bournemouth-i Szimfonikus Zenekart vezette és igazgatta.

⁴ Alexandru Demetriad (1903–1983) román zongoraművész.

⁵ Metz Albert (1868–1925) zeneszerző, hegedűművész. 1908–1925-ig a marosvásárhelyi konzervatórium alapító igazgatója, 1910–1925-ig ugyanott a szimfonikus zenekar alapító karnagya.

megbecsülés övezett. Zsizsmann ekkor egy Trio Ungherese tagjaként épp olaszországi turnén járt. Hazatérése után a zeneiskolában szabadságot kért, majd feleségével Milánóba utazott, ahol orgonistaként, zongorakísérőként és pedagógusként próbálta megvetni lábát. Számos kiváló olasz muzsikussal — köztük Ildebrando Pizzettivel és Enrico Mainardival— ismerkedett meg, híres orgonákat próbálhatott ki, és jó esélye volt arra, hogy Olaszországban egzisztenciát teremtsen magának. A marosvásárhelyi zeneiskola új, román igazgatójával, Maximilian Costinnal⁶ történt levélváltását követően azonban lemondott terveiről és hazatért. Vásárhelyen Zsizsmann továbbra is feltétlen tekintélynek örvendett. Átvette a zeneiskolai szimfonikus hangversenyek irányítását, amelyeken nagyszabású oratorikus műveket is vezényelt (Pergolesi: Stabat Mater, Mozart: Koronázási mise, Haydn: Teremtés, Beethoven: Missa solemnis). Az oratórium-hangversenyek Zsizsmant oly ismertté tették, hogy hazatérése után két évvel meghívták karnagynak a kolozsvári Szent Mihály-templomba és tanárnak a templom mellett működő Római Katolikus Egyházi Zeneiskolába.

Erdély egykori fővárosában a zenei életet a románok új állami intézményei, az operaház és a konzervatórium uralták. A magyarság tevékenysége e téren szükségképpen az egyházi és a polgári intézményekre korlátozódott. Zsizsmann a város magyar zenei életének általánosan elismert vezetőjévé vált. Nemcsak a Szent Mihály-templom egyházzenei igazgatója volt, hanem szimfonikus és oratorikus hangversenyeket, sőt olykor magyar nyelvű operaelőadásokat is vezényelt, számtalan koncerten lépett fel orgonistaként és zongorakísérőként. A Magyar Konzervatórium —ahol összhangzattant, zenetörténetet, esztétikát, kamarazenét tanított, a zenekar és a kórus munkáját irányította, majd 1938-tól igazgatóként tevékenykedett— nem állt állami vagy városi felügyelet alatt, mint a kolozsvári Román, illetve a marosvásárhelyi Konzervatórium. A magántanintézet azonban egy 1819-ben alapított helyi zeneiskola jogutódja volt, és tanári karában néhány elsőrangú muzsikussal büszkélkedhetett. Zsizsmannnak Kolozsvárt nem állt rendelkezésére nagy koncertorgona (a Szent Mihály-templomban Johannes Hahn 1752-ben épült egymanuális-pedálos hangszer állt), azonban 1934-ben a temesvári Wegensteincéggel egy kétmanuális háziorgonát építtetett magának, Erdély zenetörténetének első ilyenmű hangszerét.

A második impériumváltás Zsizsmann életében sorsfordító következményekkel járt. Amikor az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntést követően Kolozsvár ismét magyar fennhatóság alá került, a hatalom új birtokosai számára kevésbé volt fontos, hogy a helyi muzsikusközösségek szolgálatait elismerjék. Épp ellenkezőleg, Kolozsvárt nagy számban jelentek meg anyaországi zenészek (Farkas Ferenc, Visky János, Vaszy Viktor és mások), akik fokozatosan elfoglalták a zenei élet kulcspozícióit. Bár Zsizsmant megerősítették a Magyar Konzervatórium igazgatói tisztségében és a Szent Mihály-templomban betöltött karnagyi állása

⁶ Maximilian Costin (1888–1938) román hegedűművész és zenei szakíró, a *Muzica* c. folyóirat alapító szerkesztője, az első Enescu-életrajz szerzője.

sem volt veszélyben, lelkileg mégis összetört. Önként vetett véget életének. Nem hagyott hátra búcsúlevelet, így 1941. október 7-én bekövetkezett öngyilkossága közvetlen okát illetően az utókor csak találgatásokra hagyatkozhat.

Zsizsmann még gyermekként kezdte orgonatanulmányait, és a körmöcbányai vártemplom hangszerénél gyakran helyettesítette nagyapját, aki első tanára volt. Főiskolai hallgatóként többek között Rheinberger, Antalfy-Zsiross, Klose és Bach műveivel szerepelt a nyilvánosság előtt. Az ifjú virtuóz művészetét a budapesti zenekritikák nagy elismeréssel méltatták. Zsizsmann budapesti éveiben Enrico Bossi évente koncertezett a Zeneakadémia nagyorgonáján, ahol a kor más neves orgonistái, többek között a francia Alexandre Guilmant és Joseph Bonnet is felléptek. Ebben az időben Zsizsmann tanárán, Antalfy-Zsirosson kívül Budapesten más kiváló orgonisták is működtek, így Zalánfy Aladár és Schmidthauer Lajos. Zsizsmann életrajzírója, Fancsali János arra a figyelemreméltó tényre is emlékeztet, hogy az ifjú művész tanulmányai idején a fővárosban nem kevesebb mint négy nagyorgona épült.

Zsizsmann életének nagy lehetősége volt, hogy egy hangversenyorgona közelébe került. Éppen diplomázásának évében üresedett meg egy állás Marosvásárhelyen, ahol a Rieger-cég ekkor állította fel 1800. opuszát. Az elektropneumatikus hangszer három manuállal, hatvanhárom regiszterrel készült, s jóllehet valamivel kisebb volt a budapesti Zeneakadémia 1907-ben épült Voit-orgonájánál, minőségben aligha maradt el tőle. Már nagyságát tekintve is Magyarország második legnagyobb hangversenyorgonája volt, és akadtak, akik a nagy hangszerek között a legjobbnak tartották.

A marosvásárhelyi hangszert 1913. október 18-án Antalfy-Zsiross avatta fel ünnepélyesen. Schmidthauer Lajos volt a második orgonaművész, aki itt — 1913. november 12-én — szólóestet adhatott. Zsizsmann már korábban, szeptember 13-tól felléphetett „a maga” orgonáján — jóllehet egyelőre kisebb feladatokkal, amelyekről azonban a helyi sajtó lelkesülten számolt be. Fancsali szerint összesen 35 önálló koncertet adott ezen a hangszeren. Hamarosan Erdély és a Bánság más városait is felkereste, többek között olyan kisebb településeket is, mint Déva, Gyergyószentmiklós, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Torda vagy Zalatna. Az erdélyi orgonakultúra elismert személyiségeként számos orgona felavatására hívták meg, és Bukarestben, valamint néhány magyarországi városban is szerepelt. Itáliai tartózkodása idején Bergamóban s három milánói orgonán koncertezett. Fellépései tovább szaporodtak azt követően, hogy 1929-ben kinevezték a kolozsvári Szent Mihály-templom karnagyává.

Hiábavaló lenne hangversenyeinek sajtóvisszhangjából idézni. Ez kivétel nélkül dicsérő, orgonajátékáról azonban nem sok érdemlegeset mond.

Zsizsmann repertoárja az utóromantika iránti vonzódásáról tanúskodik, melyben latin túlsúly figyelhető meg. Úgy tűnik, Enrico Bossi lehetett vezérlő csillaga, akinek a latin és a germán szellemet egyesítő művészete lebeghetett Zsizsmann szemei előtt. Bossi művein kívül Zsizsmann gyakran játszott

Boëlmann, Bonnet, Dubois, Franck, Guilmant, Lemmens és Widor darabjait. Bach orgonazenéje abszolút mérce volt számára. Művei nélkül alig adott hangversenyt, leggyakrabban a g-moll fantázia és fúgát, valamint a C-dúr és a d-moll toccatát szólaltatta meg közülük. Más régebbi mesterek, mint Buxtehude, Couperin, Frescobaldi, Galuppi vagy Martini, csak egy-két művel szerepeltek műsorain. Händeltől két zenekaros orgonaversenyt játszott. A későbbi német zeneirodalomból Mendelssohnt, Regert és Rheinbergert kedvelte. A magyar zenét mindenekelőtt Liszt művei képviselték repertoárján. George Enescu „Prelude” című darabja valószínűleg a szerző op. 3-as Zongorasztütje első tételének Zsizsmann által készített orgonaátírata. (Zsizsmann orgonaművészi repertoárját részletesen ismerteti Fancsali, nemcsak kéziratos monográfiájában, hanem az első lábjegyzetben megnevezett tanulmányában is.)

Zsizsmann orgonaszakértőként is ismert volt. A család birtokában található egy levél vázlata, melyet 1928-ban Kolozsvárra, Csipkés Ilona részére írt. A Rieger-cég egyik ajánlatáról fejt ki benne véleményét. Hivatkozik egykori mestere, Antalffy-Zsiross tekintélyére és tapasztalataira, 1914-ben vele tett tanulmányújtjára és önnön 1925-ben tett itáliai útjának tanulságaira, majd végkövetkeztésként azt írja: „Őszintén mondhatom, hogy nekünk a német orgona típusát lehetőleg ki kell egészítenünk a francia kutatások eredményeivel” (a levelet Geréd Vilmos ennél bővebben idézi „A kolozsvári Szent Mihály-templom orgonáiról” című tanulmányában, ld. *Magyar Egyházzene* III [1995–96] 3. sz. 356.) Amit az orgonáról mint hangszerről írt, az Zsizsmann művészetét is jellemzi: a német iskolának a Dél vívmányaival való ötvözése volt az eszményképe.

Zsizsmann számára a kolozsvári Szent Mihály-templom karnagyi posztjára való meghívása művészeti tevékenységének kiteljesedését jelentette. Új szolgálati helyét 1929. július 1-én foglalta el. Csak sajnálhatjuk, hogy ez nem előbb történt. Ugyanis nemcsak kiválóan képzett és sokoldalú muzsikus volt, hanem hívő, az egyház és Isten szolgálatára kész keresztény is. Az egyházi szolgálat nem szűkítette be a világi zenei életben folytatott tevékenységeinek körét; épp ellenkezőleg, Kolozsvárt nemsokára konzervatóriumi igazgató lett, és itt is módot talált arra, hogy zenekari hangversenyeket vezessen, így egyebek mellett Beethoven 9. szimfóniáját is vezényelte.

A Szent Mihály-templommal kötött szerződése 1. pontja a következőképp írja le munkakörét: „Van szerencsénk meghívni Önt Egyházközségünk által fönntartott egyházi zeneiskolánk tanárának és ezzel kapcsolatosan a Szent Mihály-templomi énekkar karnagyának”. Valóban főként a pedagógusnak szólt volna a meghívás és csak másodsorban a karmesternek? Ez nehezen képzelhető el, mivel korabeli adatok szerint kolozsvári meghívása kiváló marosvásárhelyi oratórium-előadásai egyikének következménye volt, melyen a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa, Hirschler József prelátus is jelen volt. Mégis, a szerződés következő pontja Zsizsmann pedagógiai feladatit rögzíti a művésziek előtt: hetente nyolc órát kellett tanítania.

Erről az egyházi zeneiskoláról eddig alig jelentek meg nyomtatásban adatok. Geréd Vilmos adta át nekem betekintésre a tantervet és a tanintézet statútumát. Mindkettő Csipkés Ilona⁷ igazgatónő munkája. A tantervben, amelyet 1925. októberében hagytak jóvá, a következők olvashatók: „A róm. kath. egyházi zeneiskola célja az egyházi zene művelése, lelkészek, kántorok zenei képzése és az ifjúság zenei oktatása”. Az oktatást három tanfolyamra tervezték: kezdő, középső és kiművelési tanfolyamra. Az orgonista- és az énekesképzés teljes ideje nyolc év, a hegedűsöké tizenegy volt. Kötelező tárgyként az alábbiak szerepeltek: szertartás, liturgia, ritmikus torna, zenediktálás, zeneelmélet, összhangzattan, egyházi zenetörténet, zeneesztétika, latin nyelv, egyházi karénekek, zongora, harmónium, társas zene. Az 1926. márciusában elfogadott statútumból kiviláglik, hogy a tanintézet a kolozsvári római katolikus iskolaszék közvetlen felügyelete alatt állt. Sajnos, a tanulók számáról és a tantestület összetételéről nem sikerült adatokat szerezni. Az intézmény talán nem is volt több, mint alapfokú és továbbképző iskolája azon önkénteseknek, akik Zsizsmann vezetésével a miséken is közreműködtek. Fancsali szerint az iskolát 1931 nyarán feloszlatták, és a növendékek a Magyar Konzervatóriumba iratkoztak át. Csipkés Ilona magán zeneiskolát nyitott Zene-művészeti Tanfolyam néven. Így Zsizsmann életében az egyházi zeneiskolában folytatott kétéves tanítási tevékenység csupán rövid epizód volt.

Fő templomi feladata a vásár- és ünnepnapok szentmiséinek előkészítése és vezetése volt. (A hétköznapi istentiszteletek ellátására kántort alkalmaztak.) Akkoriban a Szent Mihály-templomban vasárnaponként két zenés misét tartottak, az elsőt 10 órakor, a másodikat fél 12-kor. Zsizsmann naplójából (*A Szt. Mihály templomban előadott misék sorrendje*) kitűnik, hogy csak az esetek felében vezényelte kétszer egymás után ugyanazt a misét. Zsizsmann tizenkét karnagyit szolgáló évének jellemzéséhez alaposan elemeztem az első év repertoárját, mely az alábbi eredményt hozta: a 46 vasárnapon kívül (Zsizsmann 6 hétig szabadságon volt) két-két zenés istentiszteletet vezetett még karácsony első és második napján, újévkor, vízkeresztkor, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, nagypénteken, húsvéthétfőn, áldozócsütörtökön, pünkösdhétfőn, Úrnapján, Péter-Pál ünnepén, egyet-egyed pedig Mindenszentek napján, hamvazószerdán, nagycsütörtökön, nagyszombaton, továbbá egy bér-málási misét és egy rendkívüli esküvőt a püspök jelenlétében. Ez összesen 119 miseszolgálatot jelent! Ehhez Zsizsmann 22 misét valamint 63 más darabot (introitust, graduálét, offertóriumot stb.) tanított be és vezényelt. A misék közül hármat zenekarral adtak elő (Demény, Mozart és Rheinberger műveit, összesen hat alkalommal); Mozart Koronázási miséje koncertszerűen is megszólalt. Az egyéb művek között is találunk szólóhangokra, énekkarra és zenekarra írt műveket. Hogy mit kell értenünk a három szőlőlistával (evangélista,

⁷ Megragadom az alkalmat, hogy jelezzem egy Csipkés Ilonának szentelt életrajzi tanulmány hiányát. Kortanúk szerint —legyen szabad Szöllősy Andrást név szerint említenem— rendkívüli pedagógus volt. 1873-ban született (Benkő András szíves közlése), elhunytá évét nem sikerült megtudnom.

Krisztus, Pilátus) előadott „passión”, arra a naplóban nem találunk közelebbi magyarázatot. Mindezt Zsizsmann egy műkedvelő énekkarral valamint többé-kevésbé képzett szólistákkal és hangszeresekkel adta elő. Szerződésben rögzített kötelessége volt heti öt óra énekkari próba megtartása. Elegendő volt ez az idő tíz és fél hónap alatt 119 szolgálat előkészítéséhez? Vagy Zsizsmann ezeket az órákat azoknak a közreműködőknek szentelte, akik nem voltak amúgy is az egyházi zeneiskola növendékei, s ezen túl még *quantum satis* kellett próbákat tartania? Már említett naplójába szinte minden istentisztelet után bejegyezte a szólisták és az orgonista nevét csakúgy, mint a karénekesek és a hangszerjátékosok számát. Gyakran az orgona mellől kellett vezényelnie. Az orgonisták között Bródy Tamás⁸ neve is előfordul, akinek Desz-dúr miséje a templom alaprepertoárjához tartozott. A szólisták között feltűnik az ifjú Sigismund Toduță⁹ neve (csak 1929–30-ban). Nicolae Bretan¹⁰ évekig rendszeresen közreműködött. Bár a kórus létszáma olykor meghaladta a 40 főt, Zsizsmannak néha mégis 11–12 énekessel kellett beérnie. E műkedvelő kórusal való kapcsolatát jellemzi a napló egyik sokatmondó rövid bejegyzése. 1931. november 8-án Palestrina „Dies sanctificatus” miséjét adták elő, s Zsizsmann megjegyezte: „Ez volt az első Palestrina bemutatóm. A tagoknak kifivel hálát kifejeztem”. Megindítóak az önbírálatra hajlamos Zsizsmann „kalkulusai”, melyekkel karnagyi teljesítményeit osztályozta: 1, 1/2, 2, ritkábban 2/3.

A Zsizsmann tizenkét kolozsvári szolgálati éve alatt megszólaltatott repertoár elemzése alapján meg kell állapítanunk, hogy sok olyan művet vezényelt, melyeket ma már nem adnak elő. Demény, Ebner, Filke, Geppert, Grubner — kik voltak? A mai előadói gyakorlatban csak a klasszika és a romantika nagyjainak, valamint a koraklasszika, a barokk és a reneszánsz kisebb mestereinek zenéje szólal meg. Zsizsmann korában az egyházzenei gyakorlatban ez a tendencia nem érvényesült. A zenetörténet régmúltjának használati zenéjét alig játszották, sokkal inkább azonban a tegnap és a jelen konzervatív egyházzenei szerzőinek muzsikáját. Bár a repertoáron néhány mestermű is szerepel — a már említett Palestrina-miséstől kezdve Liszt „Esztergomi misé”-jéig, melyek mind, vagy csaknem mind bemutatók voltak a templom történetében —, a vezénylete alatt megszólaló repertoárt Zsizsmann nem tudta gyökeresen megújítani. Azok maradtak rajta a leggyakrabban játszott művek, amelyek azóta eltűntek az egyházzenei gyakorlatból. Reakciós ízlésű volt tehát Zsizsmann? Filke, Griesbacher és Weirich miséi képviselték volna ízlését? Semmi esetre sem! Mert a liturgikus kereteken kívül templomi ének- és zenekarával csak a zenetörténet mesterműveit adta elő. Szimfonikus hangversenyeinek programjain sem sze-

⁸ Bródy Tamás (sz. 1913) zeneszerző, karmester. 1929–33 Kodály növendéke a budapesti Zeneakadémián, majd különböző színházak, 1957–59 pedig a budapesti Rádiózenekar karmestere.

⁹ Sigismund Toduță (1908–1991) román zeneszerző, zenetudós, pedagógus. Tanulmányait Kolozsvárott majd 1936-tól Rómában végezte, ahol 1938-ban zenei doktorátust is szerzett. 1946-tól haláláig a kolozsvári G.Dima konzervatórium tanára, 1962–65-ig rektora is volt.

¹⁰ Nicolae Bretan (Bretán Miklós; 1887–1968) kolozsvári énekművész, operarendező, zeneszerző.

repe egyetlen olyan kompozíció sem, amely ma esztétikai szempontból kifogásolható lenne. Úgy vélem, hogy Zsizsmann kényszerűségből igazodott a helyi kottatár anyagához és műkedvelő együttesének repertoárjához, elsősorban anyagi okokból, de azért is, mert a repertoár túlnyomó részét kitevő eklektikus darabok a klasszika legkiválóbb alkotásainál lényegesen könnyebben voltak előadhatók. Akinek 46 hét alatt 110–130 misét és a megfelelő graduálékat, offertóriumokat és más kisebb darabokat kell egy önkéntes műkedvelő együttesel előadnia, aligha lehet „haladóbb”, mint amilyen Zsizsmann volt.

Sokat írtak már —és bizonyára még többet fognak még írni— századunk két kiemelkedő evangélikus orgonistájáról, az erdélyi századok egyházzenei zenészeiről, Victor Bickerichről¹¹ és Franz Xaver Dressleréről.¹² Úgy vélem, nem tévedek, ha a fenti tények alapján Zsizsmann Rezsőt, az erdélyi magyarság legjelentősebb zenészt, hozzájuk hasonló, velük egyenrangú kortársuknak tekintem. A három művész, e „három csillagzat” pályafutása sok tekintetben hasonló, például abban, hogy mindhármuknak új, választott hazája volt Erdély, melyhez a gyökeres történelmi változások ellenére hűek maradtak. Művészként minden biztonnal ugyanabba a nagyságrendbe tartoztak, amelybe az utókor aligha sorolhat még valakit negyedikként.

Haláluk utáni hírnevük nagy különbözőségét az alábbiakkal magyarázhatjuk:

Először is: Bickerich és Dressler hosszú pályafutásuk egészét egyetlen erdélyi nagyváros vezető zenészszemélyiségeiként töltötték el, Bickerich Brassóban, Dressler pedig Nagyszebenben. Zsizsmannnak ezzel szemben rövidebb élet adatott meg, pályafutását megszakította egy egyéves külföldi tartózkodással, Erdélyen belül is egy alkalommal új működési helyet választott, s kolozsvári egyházzenei hivatalát mindössze tizenkét évvel tragikus halála előtt vette át.

Másodsorban: Bickerich és Dresslert mindenekelőtt a Lipcséből a század első felében kisugárzó Bach-reneszánsz képviselőiként értékelték, míg Zsizsmann, aki hasonlóképp kiváló Bach-játékos, de katolikus egyházzenei volt, az „ötödik evangélista” műveit csak hangversenyein szólaltathatta meg, nem az egyházzenei gyakorlatban.

Harmadszor: Bickerich és Dressler egy-egy nagy evangélikus városi egyházközség orgonistái voltak, ahol a művészi tudás úgymond naponta megmutatkozhatott és meg is kellett mutatkoznia, míg Zsizsmann erdélyi pályafutásának első felében csak hangverseny-orgonistaként, a másodikban pedig

¹¹ Victor Bickerich (1895–1964) orgonaművész, karnagy, pedagógus. 1921–1962-ig a brassói Fekete Templom orgonistája és zeneigazgatója, 1921–1955-ig a Honterus Gimnázium ének-zene tanára is, 1933–1962-ig a brassói Bach Kórus alapító karnagya.

¹² Franz Xaver Dressler (1898–1981) orgonaművész, karnagy, zeneszerző, pedagógus. 1922–1979 a nagyszebeni evangélikus templom orgonistája és karnagya, 1922–1946-ig a Brukenthal-kórus alapító karnagya, 1931–1978-ig a nagyszebeni Bach Kórus alapító karnagya, 1955–1976 között a nagyszebeni Evangélikus Teológiai Kar docense. 1979-ben kiteleptült Németországba.

pusztán egy katolikus templom karnagyaként működhetett, ahol az orgonának az istentiszteleten sokkal szerényebb szerep jut.

Ehhez még talán azt is hozzátehetjük, hogy a polgári zeneélet hagyományai a szászoknál jóval erősebbek, fejlettebbek voltak, mint a magyaroknál, s így Erdélyben egy vezető magyar zenész társadalmi elismertsége eleve kisebb volt, mint szász honfitársaié.

Egyébként is, esetünkben a „hármás csillagzat” kifejezés csak a szó szűkebb értelmében, inkább képletesen, mint valóságosan találó. Még ha az utókor Bickerich, Dressler és Zsizsmann emlékművét ugyanazon talapzatra is helyezné, a valóságban kevés művészi kapcsolat volt a két német és a magyar orgonista között. Természetesen tudtak egymásról és ismerték is egymást. Amikor például Zsizsmann 1938-ban az új csíksomlyói orgonát felavatta, mindkét német muzsikusz az ünnepségek díszvendégei között volt. Fancsali életrajza szerint azonban Zsizsmann csak két alkalommal lépett fel Dressler Sauer-orgonáján Szebenben, Brassóban pedig csupán a katolikus templomban játszhatott, s nem szerepelhetett a Fekete-templom Buchholz-orgonáján. Ma Erdély különböző nemzetjeinek és felekezeteinek egyházzeneszései között hasonlíthatatlanul élénkebb a kapcsolat, és különösen az orgonisták járnak elől jó példával ökümenikusan szerkesztett programjaikkal és kölcsönös vendégzerepléseikkel.

Németből fordította: Enyedi Pál

Függelék

Zsizsmann Rezső, a kolozsvári Szent Mihály-templom karnagya első szolgálati évének (1929. szeptember 1. – 1930. augusztus 31.) repertoárja, az előadások dátumaival

Megjegyzés. A cím, illetve a dátum aláhúzása arra utal, hogy a művet a megadott napon zenekarral szólaltatták meg.

A) Misék (ha a műnek nincs megkülönböztető címe, csak a hangnemet és az esetleges opus-számot jelezzük).

<u>Demény: E</u>	<u>1930. 04. 20., 06. 22.</u>
Ebner: D, op. 65	1929. 09. 15.
Ebner: Missa 2 vocis, op. 14	1929. 10. 13.
Faist: Missa 2 vocis	1929. 07.21., 09.29.
Filke, M.: D, op. 90	1929. 09. 01., 11. 03., 11. 10., 1930. 12. 01., 02. 16. (2x), 04. 06. (2x), 1930. 08. 24. (2x)
Filke, M.: D, op. 106	1929. 07. 04., 07. 14., 09. 15., 12. 08., 1930. 03. 23. (2x), 05. 07., 05. 10. (2x), 06. 29., 08. 17. (2x)
Filke, M.: F, op. 122	1929. 07. 21., 10. 06., 11. 01., 12. 15., 12. 22., 1930. 02. 02. (2x), 05. 18. (2x)

Geppert: D	1929. 07. 14., 09. 22., 11. 17., 1930. 01. 05. (2x); 03. 25. (2x), 05. 29. (2x), 06. 15. (2x)
Gruber: C	1929. 07. 07.
Gruber: Cécilia Messe	1929. 09. 08., 10. 13., 10. 20., 12. 08., 12. 15., 1930. 01. 01., 02. 09. (2x), 04. 21. (2x), 06. 09.
Haller: Missa 2 vocis	1929. 07. 07.
Lányi: Böjti mise	1930. 03. 16. (2x), 03. 30. (2x)
Lányi: „Népének” I	1929. 09. 29., 10. 27., 11. 03., 1930. 01. 26. (2x), 04. 27. (2x), 05. 11. (2x)
Lányi: „Népének” II	1929. 11. 24., 12. 01., 1930. 02. 23. (2x), 05. 15. (2x), 06. 19. (2x)
Lányi: „Népének” III	1929. 12. 26. (2x), 12. 29. (2x)
Mitterer: D, op. 186	1930. 01. 12., 01. 19. (2x), 03. 09. (2x)
<u>Mozart: „Krönungsmesse” C</u>	<u>1929. 12. 25.</u>
Perosi: Missa sec. Pont.	1929. 09. 08., 10. 27., 1930. 01. 06.
<u>Rheinberger: C, op. 169</u>	<u>1929. 10. 20., 1930. 01. 01., 06. 08.</u>
Stehle: „Salve Regina” Mise	1929. 09. 01.
Weirich: a	<u>1929. 11. 10., 11. 17., 12. 22., 12. 25., 1930. 01. 06.,</u> 01. 12., 03. 02. (2x), 04. 13. (2x), 04. 20., 06. 01. (2x), 06. 08., 08. 31 (2x)
Zöllner: op. 23	1929. 09. 22.

B) Egyéb művek

Aiblinger: Super flumina	1929. 10. 06.
Allegri: Miserere	1930. 04. 16., 04. 17.
(Anon.): Adeste fideles	1929. 12. 25. (2x), 1930. 01. 01. (2x)
(Anon.): Incipit oratio	1930. 04. 18.
(Anon.): Keresztények, sírjátok	1930. 04. 18.
(Anon.): Lamentatio	1930. 04. 18.
(Anon.): Népének	1929. 09. 29., 10. 27.
(Anon.): Passio	1930. 04. 18.
(Anon.): Puer natus	1929. 12. 25. (2x), 1930. 01. 01. (2x)
(Anon.): Reges Tharsis	1930. 01. 05. (2x), 01. 06. (2x)
(Anon.): Szt. József ének	1930. 05. 07.
(Anon.): Uram, hiszlek	1930. 05. 07.
Arcadelt: Ave Maria	1929. 12. 22. (2x)
Bergmann: Benedicite	1929. 10. 06.
Ebner, L.: Dextera Domini	1930. 02. 02. (2x), 02. 09. (2x)
Ebner, L.: Protege Domine	1929. 09. 15.
Ett: Veni Sancte spiritus	1930. 06. 08.
<u>Filke, M.: Te Deum</u>	<u>1930. 04. 19., 06. 22.</u>
<u>Förster: Oculi omnium</u>	<u>1930. 06. 22.</u>
<u>Förster: Terra tremuit</u>	<u>1930. 04. 19., 04. 20.</u>

Führer: Tantum ergo	1930. 04. 19.
Griesbacher: Deus meus	1930. 05. 04. (2x)
Griesbacher: Filiae regum	1929. 10. 13.
Griesbacher: Iubilate	1930. 05. 18. (2x)
Gruber: Stille Nacht	1929. 12. 25.
Haag, M.: Desiderium	1929. 09. 29.
Haller, M.: Ave Maria	1929. 07. 21., 09. 08., 12. 01., 1930. 05. 07.
Haller, M.: Salve Regina	1929. 07. 21.
Haller, M.: Scapulis suis	1930. 03. 09. (2x)
Lipp: Ave Maria	1929. 07. 07., 11. 10. (2x), 12. 08., 1930. 03. 25. (2x)
Marchesi: Ave Maria	1929. 11. 17.
Martini: O salutaris	1929. 09. 01.
Mitterer: Benedictus	1930. 04. 16., 04. 17.
Mitterer: Christus factus est	1930. 04. 16., 04. 17.
Mitterer: Vexilla regis	1930. 04. 18.
Moner (?): Constitues eos	1930. 06. 29. (2x)
Mozart: Ave verum	1929. 09. 01., 10. 20.
Nikel: Jesus dulcis memoria	1930. 01. 19. (2x)
Nikel: Sacerdotes	1930. 06. 22.
Palestrina: Popule meus	1930. 04. 18.
Pichl: Lamentatio	1930. 04. 16., 04. 17.
Piel: Confitebor tibi	1930. 04. 06. (2x)
Quadflieg: Benedictus es Domine	1930. 03. 02. (2x)
Quadflieg: Exulta...(?)	1929. 09. 22.
Rheinberger: Ave Maria	1929. 07. 07., 07. 14., 09. 08.
Saar: Salve Regina	1929. 10. 27.
Schaller: Ascendit Deus	1930. 05. 29. (2x), 06. 01. (2x)
Schaller: Benedictus	1930. 06. 15. (2x)
Schaller: Bonum est	1930. 02. 16. (2x)
Schaller: Justitiae	1930. 03. 23. (2x)
Schildknecht: Jubilate	1930. 01. 12. (2x)
Schubert, F.: Salve Regina	1929. 07. 04., 12. 15.
Skuhersky: Haec dies	1930. 04. 20. (2x), 04. 21. (2x)
Skuhersky: Improperia	1930. 04. 13. (2x)
Stehle: Jerusalem	1930. 04. 16., 04. 17.
Szóllósy, Dr.: Regina coeli laet.	1930. 04. 19.
Witt, Fr. X.: Confirma hoc	1930. 05. 07. (2x), 06. 08., 06. 09. (2x)
Witt, Fr. X.: De profundis	1929. 11. 01., 11. 03.
Witt, Fr. X.: Oravi Deum	1929. 09. 15.
Witt, Fr. X.: Sancitificavit	1929. 09. 22.
Witt, Fr. X.: Vir erat in terra	1929. 10. 13., 10. 20.
Zsasskovszky: Ecce sacerdos	1930. 05. 07.
Zsasskovszky: Vale sacerdos	1930. 05. 07.

A 446. oldalon: „A Szent Mihály-templomban előadott misék sorrendje” — Zsizsmann Rezső naplójának részlete az első Palestrina-előadás bejegyzésével.

A 447. oldalon fent: Zsizsmann Rezső a marosvásárhelyi kultúrpalota orgonájánál; lent: ugyanő a kolozsvári Szent Mihály-templom kórusával. (A fényképek közlésének engedélyezéséért ezúton is köszönetet mondunk Zsizsmann Ilonának.)